

Світлана Григорівна ІВАНИЦЬКА,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Запорізького інституту економіки та
інформаційних технологій
(м. Запоріжжя)

ОБРАЗ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДІЯЧА СТАРОЇ (КИЇВСЬКОЇ) ГРОМАДИ ВІЛЬЯМА БЕРЕНШТАМА

У статті проаналізовано діяльність і творчий доробок Вільяма Людвиговича Беренштама (1839–1904) — педагога, літератора, активного діяча Старої громади, присвячений Т. Г. Шевченку. Автор доводить, що пам'ять про митця, котрий був ключовою постаттю у системі символічних цінностей «українських шістдесятників», суттєвим чином визначила життєву стратегію В. Л. Беренштама.

Ключові слова: В. Л. Беренштам, Т. Г. Шевченко, «Кобзар», Стара громада, народництво, часопис «Киевская старина».

The article analyzes the activities and creative of a teacher, a writer, a prominent figure in the Old (Kiev's) Gromada William Ludvigovich Berenshtam (1839–1904), devoted to the poet. The author proves that the memory of Taras Shevchenko, as a key figure of in the system of symbolic values «men of the Ukrainian sixties», a large extent determined the life strategy V. L. Berenshtam.

Keywords: V. L. Berenshtam, T. G. Shevchenko, «Kobzar», Old (Kiev's) Gromada, populism, journal «Kiyevskaya starina».

В статье проанализированы деятельность и творчество Вильяма Людвиговича Беренштама (1839–1904) — педагога, литератора, активного деятеля Старой громады, посвященные Т. Г. Шевченку. Автор доказывает, что память о поэте, как ключевой фигуре в системе символических ценностей «украинских шестидесятников», существенным образом определила жизненную стратегию В. Л. Беренштама.

Ключевые слова: В. Л. Беренштам, Т. Г. Шевченко, «Кобзарь», Старая громада, народничество, журнал «Киевская старина».

Вільям Людвигович Беренштам (9 (22) листопада 1839, Київ – 10 (23) листопада 1904, Київ) за характером своєї діяльності та за своїм менталітетом являв собою той тип «старших шістдесятників», що його публіцист, літературний критик й історик літератури Сергій Олександрович Єфремов (1876–1939) назвав «першим випуском української інтелігенції, першим поколінням українських діячів, що виступали вже не поодинокі, а ... організованими громадами» [12, с. 428]. У середовищі Старої (Київської) громади В. Л. Беренштам посідав хоча й не провідне, але досить вагоме місце. Так, Володимир Павлович Науменко, видавець часопису «Киевская старина», а з початку 1900-х рр. — неформальний голова Старої громади, відзначав, «скрізь, де тільки видно було в Києві проблиск живої справи і живої думки, Вільям Людвигович виявлявся одним з найбільш активних працівників» [5, с. 689], лишаючись до кінця життя справжнім «шістдесятником» [20, с. 275]. С. Єфремов пригадував, що «збиралася Стара Громада через суботу за моїх часів у помешканні редакції. Тут можна було зустріти В. Л. Беренштама, балакучого, трохи метушного й жвавого, що захоплено оповідав усякі події з петербурзького життя. Його щодо оповіданнів з минулого міг переважити тільки П. А. Косач...» [13, с. 510]. Відомий громадсько-політичний діяч, меценат, видавець газети «Рада» Євген Харлампійович Чикаленко (1861–1929), який познайомився з Беренштамом на початку 1900-х рр., свідчив, що той був «щирий і гарячий український патріот, активніший за багатьох членів Громади, природжених українців...» [29, с. 297]. Історик українського права, академік Микола Прокопович Василенко (1866–1935) називав Беренштама «видатним українським діячем», ставлячи його ім'я поряд із такими шанованими представниками української інтелігенції старшої генерації, як П. І. Житецький, П. П. Чубинський, О. Ф. Кістяківський, К. П. Михальчук [6, с. 177, 152].

У той же час, як слушно зауважила в своїх споминах історик Наталя Полонська-Василенко (1884–1973), «постать Вільяма Беренштама не висвітлена в історії України так, як вона на це заслуговувала... Він належав до тісного гуртка В. Б. Антоновича... і брав гарячу участь у виданнях «Старої громади»: в «Київському Телеграфі» та «Киевской Старине», де містив свої історичні розвідки, між іншим —

про Шевченка, Костомарова й ін. ... Вся родина Беренштамів – Кістяківських – Новицьких являла собою ліберальну національно-українську розумову еліту» [23, с. 494].

Життя та діяльність В. Л. Беренштама відбилися у пошвах і спогадах громадських і літературних діячів, опублікованих у 1900-ті рр. на сторінках видань «Киевская старина», «Киевские отклики», «Археологическая летопись Южной России», «Этнографическое обозрение», «Императорское Московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864–1914)». Серед документальних матеріалів пізнішого періоду слід назвати публікацію О. Назаревського «До історії Київської громади 1870-х років» у збірнику Всеукраїнської Академії наук «За сто літ» (1930, кн. 5, с. 208–212) та листи В. Л. Беренштама 1873–1893 рр. на сторінках «Архіву Михайла Драгоманова» (Варшава, 1938), де у томі першому було опубліковане листування Київської (Старої) громади (1870–1895 рр.).

Наразі в історіографії висвітлено головні факти біографії В. Л. Беренштама, сприйняття його особистості сучасниками, напрямки професійної та громадської діяльності, здобутки і досягнення як краєзнавця та дослідника археологічних старожитностей різних регіонів імперії [1; 16; 18; 21; 22; 25; 30; 31].

Продуктивну спробу розглянути «український вибір» В. Л. Беренштама зробив нещодавно молодий харківський історик О. С. Чеботарьов. Спираючись головним чином на матеріал, уведений до наукового обігу іншими дослідниками, автор у контексті дослідження українсько-єврейських міжетнічних та інтелектуальних взаємин імперської доби констатує, що випадок українофільства В. Л. Беренштама — виняток у суспільно-політичній сфері Наддніпрянщини ХІХ в. «Відгуки представників українського руху в більшості випадків несуть в собі позитивні і часто навіть хвалебні трактування особистості Беренштама ... Досить умовно можна сказати, що В. Беренштам був для українських патріотів прикладом єврея, якого вони хотіли б бачити в політичному житті українських губерній, оскільки критика єврейства за російський, а не український патріотизм і за відстороненість від долі України була одним з основних мотивів українофільської політичної риторики. ... Українська фракція, говорячи про Беренштама як про активного

українофіла, завжди підкреслює його походження, сприймаючи «вибір» Беренштама як малу перемогу українського руху над російським політичним табором і як приклад, який мали б наслідувати «несвідомі малороси» і російські патріоти єврейського походження» [28, с. 48–49].

Обрана нами проблема, як свідчить огляд наукової літератури, не була дотепер предметом пильної уваги фахівців. Тому метою статті є висвітлення місця й ролі, які відігравав образ Тараса Шевченка в житті та громадській діяльності типового представника покоління «українських шістдесятників» – В. Л. Беренштама. Орієнтиром у наших студіях можуть слугувати міркування, висловлені в 1879 р. у полемічній праці «Шевченко, українофіли й соціалізм» видатним представником покоління Старої громади Михайлом Петровичем Драгомановим (1841–1895), засновником нової політичної течії в українстві, з яким тісно приятелював В. Л. Беренштам: «Шевченко настільки великий чоловік для українства, що зовсім не диво, коли на його так часто оглядаються українці й неукраїнці, коли зайде розмова про українську справу. Лихо тільки, що досі ніхто не зваживсь докладно розсудити об тім, що таке справді Шевченко сам по собі й у свій час, а всі, хто бравсь писати про нього перш усього думали про себе, і кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та глядячи на те, перед ким говорилося про українського кобзаря...» [9, с. 7]. Щодо принципів, на підставі яких можливо було б адекватно пізнати постать Кобзаря, М. П. Драгоманов зауважував, що «кожного чоловіка, кожного писателя тоді тільки можна оцінити як слід, коли роздивимось на нього власне історичним, об'єктивним поглядом, та ще й на ґрунті тієї громади, в якій він виріс і працював. Таке досліджування «пророків» показує, що дійсно пророків, «всецельх выразителей народа» і навіть для одного «часу» ніколи й не було. Таке досліджування розбиває ідоли, святі мощі, та зате дає тільки правдивий погляд на померших пророків, а ще й міцну нитку, щоб провести нас у будуче слідом не за особою з усіма її часовими й особистими одмінами й хибами, а за думкою». На погляд Драгоманова, із сучасних йому авторів «Шевченка ніхто ще так не дослідив історично й об'єктивно ні як поета, ні як громадського чоловіка. Та це й не так-то й легко, бо близькі до нього люди не дали нам основи для

такого досліду ні докладними звістками, ні навіть повним і добре впорядкованим виданням того, що він писав» [9, с. 25–26]. Заповідані Драгомановим принципи історизму та об'єктивності стали згодом у нагоді в роздумах Беренштама над етичною та ідейною спадщиною Кобзаря.

Більш адекватно реконструювати сприйняття Беренштамом постаті Т. Г. Шевченка допомагає методологія «соціального конструювання дійсності», обґрунтована американськими дослідниками А. Шюцем, Т. Лукманом, П. Бергером. Конструктивізм у теорії пізнання — це такий підхід, у межах якого вважається, що людина в своїх процесах сприйняття та мислення не так відображає навколишнє, як активно конструє та творить його. Щодо більш глибокого розуміння механізму збереження та відтворення на письмі зафіксованого в пам'яті образу «іншого», важливим є таке зауваження: «Мое минуле в моїй пам'яті, і хоча я не зможу відновити його у всій повноті, однак це більше, ніж інший може сказати про нього. Але це «краще знання» самого себе вимагає рефлексії... Своїх сучасників я сприймаю зовсім по-різному... Мої стосунки з іншими не зводяться до взаємин лише з партнерами та сучасниками. Я вступаю також і у взаємини з попередниками та спадкоємцями, тими іншими, які жили раніше та які будуть жити після мене в загальній історії мого суспільства» [2, с. 59–60].

Стосовно біографічної канви життя В. Л. Беренштама значимо, що він народився у родині єврея, вихідця з Курляндії, який прийняв лютеранство, Людвіга Івановича Беренштама, заможного купця та почесного громадянина Києва. Закінчив 1-у Київську гімназію. У 1857 р. вступив на фізико-математичний факультет університету Св. Володимира, у січні 1858 р. перейшов на історико-філологічний, який закінчив у 1862 р. Обравши кар'єру педагога, до 1864 р. додатково спеціалізувався у царині історії та географії. Під час навчання в університеті в «добу великих реформ» Олександра II брав участь в організації недільних шкіл для дорослих, був серед фундаторів Південно-Західного відділу Імператорського Російського Географічного товариства (13 лютого 1873 р.), видавав популярні книжечки для народу («метелики»). Під час російсько-турецької війни 1878–1879 рр. складав пожертви й організовував добровольчі загопи у Сербію та Герцеговину. На початку 1879 р. брав

активну участь у виборчій кампанії до Київської міської думи, увійшов до об'єднання поступових думських гласних. У світогляді В. Л. Беренштама провідними ідеями були народолобство, романтичний націоналізм («український патріотизм») і конституціоналізм.

Із осені 1880 р. Беренштам працював у Петербурзі викладачем Першої військової гімназії та Петербурзького учительського інституту. Брав участь у роботі Літературного фонду, «Відділу для сприяння самоосвіті» при Педагогічному музеї військово-навчальних закладів, «Благодійного товариства для видання загальнокорисних і дешевих книжок», «Товариства ім. Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Півдня Росії, які навчаються у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга». Увійшов до громади (гуртка) петербурзьких українців, центром тяжіння якого були історик Микола Іванович Костомаров і письменник Дмитро Лукич Мордовець (Мордовцев).

У 1898 р. В. Л. Беренштам за станом здоров'я вийшов у відставку та повернувся нарешті до улюбленого рідного Києва, відновивши членство у Старій громаді. Як член словарної комісії Старої Громади (разом із Є. К. Трегубовим та Є. Х. Чикаленко) 14 лютого 1902 р. поставив підпис під угодою між часописом «Киевская старина» та Борисом Дмитровичем Грінченком щодо завершення останнім роботи над словником української мови [14, с. 511–515]. Брав також участь у роботі «Товариства любителів старожитностей і мистецтв» (1897).

В умовах розпочатої організаційної трансформації українського руху В. Л. Беренштам, як один із найстарших і авторитетних діячів, у 1901 р. був обраний до Ради Всеукраїнської безпартійної демократичної організації. Одночасно працював гласним Зінківського повітового земства в Полтавській губернії. На сторінках часописів «Киевская старина», «Киевский телеграф» і «Киевские отклики» залишив невеликий, але цінний мемуарний і публіцистичний доробок.

Образ і творчість Т. Г. Шевченка як ключової постаті в системі символічних цінностей «українських шістдесятників»-старогромадовців [10, с. 51–73], посіла надзвичайне місце у визначенні пріоритетів життєвої стратегії Беренштама. Слід пам'ятати, що Київська (Стара) громада, в середовищі

якої він активно обертався у 1870-ті рр., вихідним чином базувала свою діяльність на принципах та ідеях, сформульованих свого часу кирило-мефодієвцями [8, с. 533], з якими товаришував Тарас Шевченко.

Підпис Вільяма Людвиговича зустрічаємо під листом-подякою до Тараса Шевченка від представників педагогічних рад Київських недільних шкіл (8 січня 1861 р.) за подаровані 50 примірників «Кобзаря». Згодом Вільям Людвигович став власником багатой колекції рукописів поета («Щоденник» й інші твори). Із цією колекцією пов'язана низка різноманітних неординарних сюжетів в епістолярному листуванні українських діячів навколо постаті Шевченка. Так, Василь Павлович Маслов (справжнє прізвище — Маслій); (бл. 1841–1880), письменник і перший біограф Тараса Шевченка (у 1874 р. видав першу біографію поета російською мовою [27]), звертався 29 червня 1880 р. до В. Л. Беренштама з проханням надати йому оригінал «Щоденника» для друку: «Не откажите исполнить мою покорнейшую просьбу, именно — пришлите мне подлинную рукопись «Дневника» Шевченка, по которой и нужно печатать». У зв'язку з складним матеріальним становищем, Маслов пропонував В. Л. Беренштаму замість грошей 100 примірників майбутньої книги, яку мріяв видати досить великим тиражем — 1200 примірників: «Предполагаемая книга должна выйти довольно объемистою, так что цену за нее можно назначить от 1 р. 50 к. до 2 р.». За його свідченням, він уже використав для здійснення задуму наявні власні кошти: «Эта книга уже теперь стоит мне большого труда и издержек, а еще сколько понадобится того и другого при печатании!» [24, с. 63] На жаль, здійсненню цього задуму перешкодила смерть Маслова.

Під час перебування Беренштама в північній столиці Російської імперії завдяки його невтомним клопотам був отриманий дозвіл цензури на сьоме, найбільш повне на той час, видання «Кобзаря» (1883 та 1884 рр.)¹. У 1886 р. у галицькому журналі «Зоря» (№ 12, с. 215) Іван Франко в нотатках «Новонайдені твори Т. Шевченка» відгукнувся на друк досі

¹ Збірник творів / [упоряд. В. Л. Беренштам]. — СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1883. — Зміст: Від видавця; [191 поетичних творів та уривків]; Назар Стодоля. Т. Г. Шевченко. — СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1884. — 236 с.

не відомих читачеві великоруських творів Шевченка, передусім — поеми «Слепая», написаної в 1842 р. в Петербурзі², зазначивши: «Автограф поеми знайдено 1885 р. в Петербурзі в паперах М. І. Костомарова. Редакція «Киевской старины» заслужила собі на велику вдячність української громади, печатаючи ті досі нехтувані твори нашого кобзаря, — а не меншу вдячність заслужив і п. В. Л. Беренштам, котрий позбирав і до ладу позводив їх рукописи» [26, с. 35–36].

Беренштам був постійним учасником комемораційних заходів на честь Кобзаря. Так, 25 лютого 1889 р. у Петербурзі на квартирі Беренштама відбулись Шевченкові роковини, де відомий публіцист Трохим Абрамович Зіньківський (1861–1891) зачитав свій реферат, про що повідомляв у листі до Б. Д. Грінченка: «Реферат я свій прочитав на вечорі 25 лютого у Б[еренштама]. Народу було чимало: були із росіян Пипін³, Семевський⁴ і деякі ін. Пипіну я комплімент сказав в рефераті за послідню його оцінку Ш[евченка]... Б[еренштам] говорив про потребу здійснити з маски Шевченка посмертний портрет (котра тут же була виставлена на тій самій китайці, котра була в труні) — бронзовий знімок, щоб виставити його в Шевченковій хаті (коло могили)... На маску зібрали 72 рублі, і вже заказано (коштуватиме 75 руб). Про публічне святкування дня 26 л[ютого] як торік і завжди до сего — ніхто не попіклувався!» [24, с. 110–111]⁵. У подальшому листуванні Т. А. Зіньківського та Б. Д. Грінченка 1889–1890 рр. зустрічаємо критику Беренштама за його нібито поміркованість і неквапливість у популяризації

² Йдеться про публікації під заголовком «Неизданные произведения Т. Г. Шевченко». Першою була надрукована поема «Слепая» («Киевская старина», 1886, кн. 6, с. 307–338).

³ **Пипін Олександр Миколайович** (1833–1904) — російський літературознавець, етнограф, академік Петербурзької АН (1898), почесний член НТШ (із 1903), автор огляду історії слов'янських літератур, зокрема української.

⁴ **Семевський Василь Іванович** (1849–1916) — російський історик демократичного спрямування, у 1882–86 рр. приват-доцент Петербурзького університету (усунений від викладання за «шкідливий напрям»); багато років вів заняття із студентами вдома; брав активну участь в суспільному житті, у протестах опозиційної петербурзької інтелігенції.

⁵ В одному з листів Беренштама міститься згадка про роковини 1892 р. («Игнат [Гнат Павлович Житецький. — С. І.], вероятно, написал уже Вам про роковини і про вечір в пам'ять Ш[евчен]ка 20 марта») [24, с. 145].

спадщини Шевченка, за намір видати ілюстрований «Кобзар», не занадто доступний за ціною для селянства (проілюструвати обіцяв знаменитий художник І. Ю. Рєпін) [24, с. 110–112]. Так, 17 грудня 1889 р. Т. А. Зіньківський у листі до Б. Д. Грінченка писав: «Був у Беренштама днями, спитав про ілюстрованого «Кобзаря». Справа справді замерзла, як ти й догадався. А через що? Нема кому підібрати (передивившись «Кобзаря») текст для сюжетів. Прохав, чи не взявся б я?...» [24, с. 119]. У листі від 7 лютого 1890 р. Зіньківський говорить, що «про видання Шев[ченка] (Беренштамовське) мені не хочеться тобі нічого писати — тут із виданням Шевченка взагалі, іменно правом видання, коїлась дуже паскудна річ... Мені і не хочеться тепер до його йти» [24, с. 121].

Питання про друк Шевченкових творів для селянства підіймав Б. Д. Грінченко в детальному та схвильованому листі до Беренштама від 16 вересня 1891 р.: «Живучи завжди на селі, я мало знаю про те, що робиться далеко од мене. Тим я й не знаю, чи Вам саме належить юридичне право на Шевченкові твори. Але думаючи, що Ви коли й не власник тим творам, то все ж знаєте власників і зможете довести до їх мого листа (за це був би вам без міри вдячний)... Серед української інтелігенції існують тільки якісь непевні чутки про цю справу. Невідомо докладно, як вона стоїть, і ця невідомість викликала навіть питання в українській пресі. ... З другого боку, бачимо й той сумний факт, що твори нашого найбільшого поета зостаються досі народові невідомими... Видання цілого «Кобзаря» дуже дороге... Видима річ, що така ціна народові неможлива... Коли вже не можна було дати дешевого «Кобзаря», то, здається, не було перешкод видати метеликами хоч найголовніші його твори, такі, що цензура їх пустила б... Помічається ще одна річ: Шевченкові твори видаються з чималою недбалістю... Насмілюся думати, що так робити — не значить шанувати пам'ять поетову!... Сподіваюся, що в моїх словах не бачитиме ніхто нічого, окрім одного: щирої прихильності до рідної справи, во ім'я котрої я й зважився дати собі право сказати те, що сказав» [24, с. 134–136]⁶. Що від-

⁶ На думку сучасного дослідника В. Короткого, який намагався з'ясувати деталі конфлікту у середовищі патріотично налаштованої

повів Беренштам — невідомо. Згодом С. О. Єфремов згадував, що розпитував у Беренштама як у людини, котра близько стояла до кола журналу «Киевская старина» та до М. І. Костомарова, у якого зберігалися довгий час копії поетових творів, про долю автографів російськомовних повістей Т. Ш. Шевченка [11, с. 208].

У листі до Павла Гнатовича Житецького В. Л. Беренштам від 26 лютого 1890 р. повідомляв про отримання від свого кореспондента так званого деньєрівського фотопортрету Т. Г. Шевченка, який І. Ю. Рєпін згодом відтворив у картині «Не ждали» [24, с. 122].

У листі від 22 березня 1892 р. до громадської діячки Варвари Семенівни Житецької Вільям Людвигович щиро дякував за надіслані офорти Шевченка, видані В. В. Тарновським: «Вы меня очень обрадовали крайне ценным для меня подарком: офорты Шевченка я давно желал иметь, а Вы, в качестве старого и доброго друга, догадались о моем желании; радость вышла двоякая — от самого подарка и от проявления многолетней дружбы...» [24, с. 145].

Головним джерелом, що дає змогу переконливо відтворити образ Кобзаря у сприйнятті В. Л. Беренштама, є опублікований на сторінках часопису «Киевская старина» (1900, т. 68, кн. 2, с. 248–260) мемуарно-біографічний нарис «Т. Г. Шевченко и простолюдины его знакомцы (Из встреч и воспоминаний)». Адже, на думку фахівців, біографія — це такий жанр, де автор висловлює власне «Я» через того героя, якому присвячено його твір, і одночасно — відтворює крізь призму власного сприйняття ауру свого часу та цінності свого покоління [19, с. 434–435].

У названій праці Беренштам не лише подає «свій» образ Кобзаря, а й змальовує перед читачем сприйняття постаті поета окремими представниками з середовища селянства

інтелігенції навколо питань видання спадщини Шевченка, лист Грінченка свідчить про «низький рівень обізнаності української спільноти в питаннях видання Кобзаревих творів». Однією з причин непорозумінь, вірогідно, слід вважати утаємниченість і законспірованість дій Старої громади, зокрема щодо довготривалого видавничого проекту творів Кобзаря. Б. Д. Грінченко, який до Старої громади не входив, теж був позбавлений цієї інформації. Настанови Старої громади у питаннях видання Шевченкової спадщини були викладені в статті В. П. Науменка «К вопросу о научном издании “Кобзаря” Т. Г. Шевченко» («Киевская старина», 1892, т. 36, с. 314–319), який одночасно контролював фінансовий бік справи.

та міщанства, котрі знали Шевченка, висловлює цікаві міркування щодо потенційного особистого впливу поета на своїх знайомців, нарешті, робить змістовні висновки⁷. «У житті Т. Г. Шевченка роки від звільнення його з кріпацтва в 1838 р. до сумної катастрофи 1847 року є видатним моментом, на жаль, недостатньо роз'ясненим біографами й опублікованими матеріалами» [3, с. 124]. В. Л. Беренштам передусім формулює питання щодо специфіки формування національної та культурної ідентичності неординарної особистості. Розмірковуючи, яким чином недавній «кріпак» з'явився перед сучасниками та нащадками у всеозброєнні різноманітних знань, із широкою загальною освітою, з ідеями, що поставили його до лав «найбільш передових людей тієї доби», В. Л. Беренштам передусім звертає увагу на фактор українського етнічного середовища, з якого вийшов поет і серед якого отримав первісний матеріал для конструювання свого світогляду. Беренштам під впливом спілкування з М. П. Драгомановим свідомо наголошує спорідненість українських народних ідеалів із ідеалами європейської політичної культури: «Середовище це у своїй колективній творчості і в історичному минулому своєму неодноразово виявляло прагнення до таких ідеалів, які залишаються і тепер дорогими для передового європейця... Вплив на нього рідного середовища ясно усвідомлював сам Шевченко, він неодноразово вказував на нього, як на джерело своїх знань, поглядів і прагнень...» [3, с. 124]. Під час перебування Шевченка в Академії мистецтв там існував обов'язковий для учнів загальноосвітній курс, але, на думку Беренштама, досвідченого педагога, Шевченку він дав «дуже мало; поет міг винести звідси лише елементарні, зовсім не пов'язані відомості з різних навчальних предметів» [3, с. 125]. «Незрівнянно більше дала йому геніальна сприйнятливність, властива небагатьом обранцям долі, та сприйнятливність, завдяки якій вони зі слів і фактів, схоплених на льоту, відновлюють давно зниклі образи, створюють свій світогляд,

⁷ Існує окреме видання (відбитка) цієї праці: Беренштам В. Л. Т. Г. Шевченко и простолюдины, его знакомцы: (Из встреч и воспоминаний). – Киев: тип. Имп. Ун-та св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого 1900. – 15 с. В подальшому цей нарис у скороченому вигляді передрукований в збірнику: Воспоминания о Тарасе Шевченко. – К. : Дніпро, 1988. – С. 124–129.

виступають у всеозброєнні передових ідей, для засвоєння і створення яких іншим, звичайним людям потрібні роки посиленої праці. Способи сприймання геніальних людей з трудом піддаються вивченню, але зате набагато легше визначити матеріал, з якого вони могли черпати свої знання та ідеї. Для цього слід вивчати середовище, в якому вони жили, тих людей, з якими вони зустрічались, з якими найближче сходились, ділились думками і прагненнями» [3, с. 125]. Одночасно Беренштам не ігнорує також вплив інтелігентного шляхетського середовища, в якому обертався Шевченко після звільнення в 1838 р. із кріпацтва.

Одним із перших Беренштам звернув увагу на значення «усної історії» як цінного джерела для відтворення біографії Шевченка, зауваживши, що «час іде, в могилу швидко сходять ті нечисленні свідки, які були особисто знайомі з Шевченком, зберегли про нього спогади чи будь-які матеріали». Оповідач закликав «поспішати із записуванням цих спогадів, із збиранням письмових про нього матеріалів, інакше все це без сліду загине» [3, с. 125]. Коли Беренштам дізнався, що в селі Сорочинцях, Миргородського повіту, Полтавської губ., проживає старий кухар Арсеній Татарчук, який «живо пам'ятає і дуже почитає пам'ять Шевченка», котрий гостював у його колишнього поміщика О. А. Лук'яновича, то вирішив зустрітися з ним і зібрати якнайповніші відомості. «Коли я заговорив про поета, мої співрозмовники відразу пожвавішали. Спогади про нього чоловіка постійно намагалася доповнити дружина. Обидва чудово пам'ятають Шевченка, його ім'я та по батькові, його невеликий зріст і міцну статуру...» [3, с. 126]. За словами Татарчуків, жив Шевченко в Мар'їнському в окремому відведеному йому приміщенні; йому призначили особливого лакея, але від послуг його Тарас Григорович майже завжди відмовлявся. Проживаючи у Лук'яновича, Шевченко постійно користувався його багатю бібліотекою [3, с. 127]. Встаючи зі світанком, негайно брався до роботи. Татарчуки особливо вказували на його працьовитість. А от «у вільний від писання портретів час він майже завжди вдень залишався у своїй кімнаті, постійно читав книги, які брав з панської бібліотеки, або ж писав листи, або щось інше; лише зрідка блукав він по околицях, при цьому часто зупинявся, вдивлявся в якісь віддалені

предмети, змальовував різні види. Снідав і обідав він разом з панами, і за весь час Татарчуки жодного разу не чули про його нетверезість», — зафіксував Беренштам [3, с. 126]. Із приятелями поміщика Лук'яновича Шевченко не зближувався, вважаючи за краще знайомство зі священниками, які всі дуже любили та поважали його [3, с. 126–127]. Найохочіше Шевченко спілкувався з дворовими та селянами, які жили у маєтку, майже всіх він знав по імені, вечорами часто відвідував «вулицю». «Поява його в цих випадках завжди всіма присутніми очікувалося з нетерпінням... У ці вечори час минав непомітно: Шевченко і сам дуже поживлявся, він багато чого розповідав про минуле України, про подвиги козаків, про боротьбу їх із турками та панами. Говорив він про своє селянське походження та звільнення, але про те, як і коли знову повернеться воля закріпаченому люду, не згадував» [3, с. 127].

Слухаючи у 1899 р. Татарчуків, Беренштам пригадав також розповіді столяра Кисілевського, з яким познайомився у 1874 р. Показово, згадує Вільям Людвигович, що «старі з однаковою любов'ю, вірніше з благоговінням ставилися до пам'яті Тараса Григоровича. І в обох випадках переді мною невідпорно стояла думка про те, що Шевченко, так часто звертався до освічених земляків своїх з заповітом, яскраво вираженим у віршах «обніміте ж, брати мої, найменшого брата», сам у своєму житті свято виконував цей заповіт, слугуючи для сучасників і нащадків найбільш яскравим зразком любові до рідного народу» [4, с. 260]. За словами В. Л. Беренштама, йому важко достеменно передати те гаряче почуття симпатії, навіть поклоніння, які відчувалися в кожному слові цих літніх людей при згадці про Шевченка [3, с. 128].

Беренштам наводить в своєму нарисі ще один характерний епізод — розповіді про Шевченка міщанина, кравця Чапиги, котрий жив в околицях Києва у Китаєві в 1864 р. «Згадав я про нього, тому що у своїх промовах він постійно згадував про Шевченка, якого глибоко шанував... При цьому він постійно посилався на близьке особисте знайомство з Шевченком, ... в його словах про останнього ясно виражалося безумовна довіра до авторитету Шевченка, надзвичайна повага до нього...» [4, с. 259–260].

Отже, як бачимо, у своїй інтерпретації образу Кобзаря Вільям Людвигович акцентував передусім на такому аспекті біографії Шевченка, як реальні його стосунки до селянства, підкреслюючи, що «висвітлення відносин Шевченка до простолюду і їх історична та етична оцінка лежить на обов'язку майбутніх біографів незабутнього Кобзаря» та намагаючись дати вичерпну відповідь на питання: «Чим здобув Шевченко таку вдячну пам'ять цих неписьменних людей?». Беренштам вважав, що «любов до селянської маси, співчуття до її гіркої долі, неволі, страждань й злиднів живим ключем б'є в його творах. Але ця любов позначалася не тільки в його творах, вона постійно виявлялася і в його поведінці. Він не лише не приховував свого селянського походження, що зустрічається рідко і тепер, а 50 років тому було самим непересічним явищем, але, навпаки, незмінно підкреслював це походження своє, пишався ним. Любов свою до народу він виявляв завжди і словом і ділом. І менша братія глибоко цінувала це незвичне ставлення до неї земляка, що вийшов в пани» [3, с. 128]. На думку прихильника легально-народницької течії в українському русі Беренштама, «на простолюдинів особа Шевченка і відносини його до них повинні були здійснювати прямо-таки незабутнє враження, тим більше, що нічого подібного вони не бачили з боку інших панів». І це було цілком логічно, бо «автор «Граматки»⁸ любив селянство не тільки в його сукупності, але і в кожній окремій особі із селянського середовища, він знайомився і зближувався з нею, завжди знаходив відповідний матеріал для бесід, порад і розрад» [3, с. 127].

Отже, творча спадщина В. Л. Беренштама, присвячена Кобзареві та оприлюднена переважно на сторінках «Киевской старины», містить важливі факти, цінні спостереження та нові як на той час інтерпретації. Змальований ним образ Кобзаря додає нові штрихи до колективного ментального портрету старшої генерації української ліберально-демократичної еліти. В окремих аспектах роздуми Беренштама є співзвучними антропологічним шуканням сучасного українського історіописання.

⁸ Т. Г. Шевченко склав для народних шкіл не «Граматку», а «Букварь южнорусский» (СПб., 1861).

1. Александров А. А. 130 лет Псковскому Археологическому Обществу [Электронный ресурс] / А. А. Александров // Археологическое общество Псковской области. Режим доступа : <http://arheologpskov.ru/index.php/component/zoo/item/130-let-pskovskomu-arkheologicheskomu-obshchestvu>. – Название с экрана.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман / перевод Е. Руткевич. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
3. Беренштам В. Л. Т. Г. Шевченко и простолюдины, его знакомцы: (Из встреч и воспоминаний) [Текст] / В. Л. Беренштам // Воспоминания о Тарасе Шевченко. – К. : Дніпро, 1988. – С. 124–129.
4. Беренштам В. Т. Г. Шевченко и простолюдины его знакомцы (Из встреч и воспоминаний) [Текст] / В. Л. Беренштам // Киевская старина. – 1900. – Т. 68. – Кн. 2. – Отд. 1. – С. 248–260.
5. В. Л. Беренштам [Некролог] [Текст] / В. П. Науменко // Киевская старина. – 1904. – Т. 87. – Кн. 12. – Отд. 1. – С. 686–695.
6. Василенко М. П. Академік Орест Іванович Левицький [Текст] / М. П. Василенко // Василенко М. П. Вибрані праці. – К. : Юрид. думка, 2006. – Т.2. – 506 с.
7. Воспоминания о Тарасе Шевченко [Текст] / сост. и примеч. В. С. Бородин, Н. Н. Павлюка. – К. : Дніпро, 1988. – 606 с.
8. Грушевский М. Иллюстрированная история Украины [Текст] / М. С. Грушевский / послесловие В. Ф. Верстюка. – К. : МП «Левада», 1995. – 696 с., илл.
9. Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли й соціалізм [Текст] / М. П. Драгоманов // Драгоманов М. П. Вибране («... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Мішук ; приміт. Р. С. Мішука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – 688 с.– («Пам'ятки історичної думки України»).
10. Єсельчик С. Творення святині: українофіли і Шевченкова могила в Каневі (1861–1900-ті роки) [Текст] / С. Єсельчик // Єсельчик С. Українофіли: Світ українських патріотів другої половини ХІХ століття. – К. : К.І.С, 2010. – С. 51–73.
11. Єфремов С. Спадщина Кобзаря Дармограя [Текст] / С. О. Єфремов // Єфремов С. Вибране : статті, наук. розвідки, монографії. – К. : Наук. думка, 2002. – С. 198–213.
12. Єфремов С. Історія українського письменства [Текст] / С. О. Єфремов. – К. : Феміна, 1997. – 688 с.
13. Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади) [Текст] / С. О. Єфремов / упорядк., вступна стаття : Ігор Гирич. – К. : Темпора, 2011. – 792 с.
14. Єфремов С. Як повстав Грінченків словник. На підставі документів [Електронний ресурс] / С. О. Єфремов // Словник української мови. Зібрала редакція журналу «Киевская старина». Упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – 3-є вид., випр. й доп. / за ред. акад. С. Єфремова та А. Ніковського. – Т. II : Д-Й. – К. : Горно, 1927. – Режим доступу : <http://movahistory.org.ua/wiki>. – Назва з екрану.
15. Іваницька С. Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець ХІХ – початок ХХ століття) [Текст] / С. Г. Іваницька. – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – 452 с.

16. Іваницька С. «Український шістдесятник» Вільям Беренштам — дослідник місцевих старожитностей [Текст] / С. Г. Іваницька. // Краєзнавство: науковий журнал. — 2012. — № 1. — С. 57–66.
17. Короткий В. Участь Володимира Антоновича у виданні поетичних творів Тараса Шевченка [Текст] / В. Короткий // Укр. археограф. щорічник. — Нова Серія. — К., 2010. — Вип. 15. — С. 251–284.
18. Марахов Г. І. Тарас Шевченко в колі його сучасників : словник персоналій [Текст] / Г. І. Марахов. — К. : Дніпро, 1976. — 152 с., іл.
19. Нарский И. В. Фотокарточка на память : семейные истории, фотографические послания и советское детство (Автобио-историографический роман) [Текст] / И. В. Нарский. — Челябинск : Энциклопедия, 2008. — 516 с., илл.
20. Науменко В. П. Памяти В. Л. Берештама [Текст] / В. П. Науменко // Киевская старина. — 1906. — Т. 92. — Кн. 2. — С. 257–275.
21. Палієнко М. Г. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) [Текст] / М. Г. Палієнко. — К. : Темпора, 2005. — 384 с., іл.
22. Панькова С. «За сто літ»: покажчик змісту [Текст] / С. Панькова, Г. Шевчук // Укр. археограф. щорічник : зб. наук. праць. — 2006. — № 10/11. — С. 240–290.
23. Полонська-Василенко Н. Михайло Михайлович Могилянський [Текст] / Н. Полонська-Василенко // Полонська-Василенко Н. Спогади. — К. : КМА, 2011. — С. 492–501.
24. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів [Текст] / упоряд. : А. Г. Адаменко, М. П. Візир (керівник), І. Д. Лисоченко, Й. В. Шубинський. — К. : Наукова думка, 1966. — 492 с.
25. Тимчик Н. П. Беренштам В. Л. (До 100-річчя зі дня смерті) [Текст] / Н. П. Тимчик // Вісник Київ. нац. у-ту. — Серія : Історія. — 2005. — Вип. 80–81. — С. 117–119.
26. Франко І. Я. Новонайдені твори Т. Шевченка [Текст] / І. Я. Франко // Франко І. Я. Збір. творів у 50-и тт. — К. : Наук. думка, 1980. — Т. 27. — С. 35–36.
27. Цурканюк О. Перші біографи Т. Шевченка: Василь Маслов та його науковий доробок [Електронний ресурс] / О. Цурканюк // Національний музей Тараса Шевченка. — Статті співробітників музею. — Режим доступу : <http://museumshevchenko.org.ua/element.php?id=167>. — Назва з екрану.
28. Чеботарев А. С. Украинский выбор Вильяма Беренштама [Текст] / А. С. Чеботарев // Науч. труды по иудаике. Матер. ХХ междунар. ежегод. конф. по иудаике. — Т. II. — Академическая серия. — Вып. 46. — М., 2013 г. — С. 43–49.
29. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) [Текст] / Є. Х. Чикаленко. — Нью-Йорк : УВАН у США, 1955. — 504 с.
30. Чмырь С. Г. В. Л. Беренштам [Текст] / С. Г. Чмырь // Єврейське населення Півдня України: історія і сучасність. — Запоріжжя, 1992. — С. 16–18.
31. Ясновська Л. В. Давньоруські старожитності Чернігівщини в історико-культурному просторі та науковому житті регіону: автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 [Текст] / Л. В. Ясновська ; Чернігівський нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — Чернігів, 2010. — 20 с.

Образ Тараса Шевченка в інтерпретації діяча Старої (Київської) громади Вільяма Беренштама.

Іваницька С. Г., кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій (м. Запоріжжя).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 54–71.

У статті проаналізовано сприйняття педагогом, літератором, «українським шістдесятником» Вільямом Людвиговичем Беренштамом (1839–1904) окремих аспектів спадщини великого поета. Джерелами дослідження послуговували публіцистика, літературно-критичні твори, епістолярій, мемуари. В своїй праці «Т. Г. Шевченко и простолюдины его знакомцы (Из встреч и воспоминаний)», опублікованій в журналі «Киевская старина» (1900), Беренштам на підставі джерел усної історії розглянув реальні відносини Шевченка до селянства й міщанства й, відповідно, сприйняття останніми його постаті й творчості. Роздуми Беренштама є співзвучними антропологічним шуканням сучасної історіографії. У Петербурзі Беренштам брав участь у комемораційних церемоніях вшанування пам'яті поета, отримав дозвіл цензури на найбільш повне на той час видання «Кобзаря» (1883–1884 рр.), володів колекцією рукописів поета («Щоденник» й інші твори). Пам'ять про Т. Г. Шевченка як ключову постать в системі символічних цінностей «українських шістдесятників» значною мірою визначила життєву стратегію В. Л. Беренштама.

Ключові слова: В. Л. Беренштам, Т. Г. Шевченко, «Кобзар», Стара громада, народництво, часопис «Киевская старина».

Taras Shevchenko's figure in the interpretation by William Berenshtam — the member of Old (Kiev's) Gromada.

Ivanitskaya S. G., Ph. D., Associate professor department of social and humanities Zaporizhzhya Institute of Economy and Information Technology (Zaporizhzhya).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Vol. 11. – P. 54–71.

The article analyzes the perception of a teacher, a writer, «man of the Ukrainian sixties» William Berenshtam (1839–1904) selected aspects heritage of the great poet. The study is based journalism, literary critical work, epistolary, memoirs. Berenshtam's article «Taras Shevchenko and ordinary people, his acquaintances (impressions meetings and memories)» which was published in the journal «Kiyevskaya starina» (1900), based on oral history sources, considered a real relationship to the peasantry and ordinary townspeople to Shevchenko, and accordingly the perception of the same people of his figure and creativity. Berenshtam's reflections are consonant with the anthropological quest of modern historiography. Berenshtam participated in the commemorative ceremonies into memory

of the poet in St. Petersburg, received permission to censorship on the most complete at the time the publication «Kobzar» (1883–1884). He was the owner of the collection of manuscripts of the poet («Diary» and other works). The memory of Taras Shevchenko, as a key figure of in the system of symbolic values «men of the Ukrainian sixties», a large extent determined the life strategy V. L. Berenshtam.

Keywords: V. L. Berenshtam, T. G. Shevchenko, «Kobzar», Old (Kiev's) Gromada, populism, journal «Kiyevskaya starina».

Образ Тараса Шевченко в интерпретации деятеля Старой (Киевской) Громады Вильяма Беренштама.

Иваницкая С. Г., кандидат исторических наук, доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин Запорожского института экономики и информационных технологий (г. Запорожье).

Українська біографістика = Biographistica ukrainica. – К., 2014. – Вып. 11. – С. 54–71.

В статье проанализированы восприятие педагогом, литератором, «украинским шестидесятником» Вильямом Людвиговичем Беренштамом (1839–1904) отдельных аспектов наследия великого поэта. Источниками исследования послужили публицистика, литературно-критические произведения, эпистолярный, мемуары. В своем труде «Т. Г. Шевченко и простолюдины его знакомцы (Из встреч и воспоминаний)», опубликованном в журнале «Киевская старина» (1900), Беренштам рассмотрел на основании источников устной истории реальные отношения Шевченко к крестьянству и мещанству и, соответственно, восприятие последними его фигуры и творчества. Размышления Беренштама созвучны антропологическим исканиям современной историографии. В Петербурге Беренштам принимал участие в коммеморативных церемониях памяти поэта, получил разрешение цензуры на наиболее полное на то время издание «Кобзаря» (1883–1884 гг.), владел коллекцией рукописей поэта («Дневник» и другие произведения). Память о Т. Г. Шевченко, как ключевой фигуре в системе символических ценностей «украинских шестидесятников», в значительной мере определила жизненную стратегию В. Л. Беренштама.

Ключевые слова: В. Л. Беренштам, Т. Г. Шевченко, «Кобзарь», Старая громада, народничество, журнал «Киевская старина».